

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ВЕЛИКОГО МІСТА

ЄВСЄЄВА О. О.

УДК 332.8

Євсєєва О. О. Удосконалення системи менеджменту якості життя великого міста

Розглянуто систему менеджменту якості життя населення великого міста. Обґрунтовано, що управління якістю життя не має бути самоціллю, воно має бути таким, що реалізовується, й орієнтованим на підтримку системи управління й розвиток забезпечувальних ресурсів. Якість життя людини розглядається як комплекс показників, що характеризують її задоволеність відносно до норм, звичаїв і традицій, забезпеченість матеріальними благами, безпекою, доступністю освіти й медичного забезпечення, станом навколишнього середовища, свободою суспільних стосунків. Виявлено дев'ять основоположних принципів побудови ефективної системи менеджменту якості життя великого міста. Визначено показники оцінки якості життя населення великого міста, встановлені стандартами проживання.

Ключові слова: менеджмент, якість життя населення, велике місто, управління, населення, оцінка, стандарт.

Табл.: 1. **Бібл.:** 15.

Євсєєва Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, професор, доцент кафедри обліку та аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: polkya@meta.ua

УДК 332.8

Євсєєва О. А. Совершенствование системы менеджмента качества жизни крупного города

Рассмотрена система менеджмента качества жизни населения крупного города. Обосновано, что управление качеством жизни не должно быть самоцелью, оно должно быть реализуемым и ориентированным на поддержку системы управления и развитие обеспечивающих ресурсов. Качество жизни человека рассматривается как комплекс показателей, характеризующих его удовлетворенность по отношению к нормам, обычаям и традициям, обеспеченностью материальными благами, безопасностью, доступностью образования и медицинского обеспечения, состоянием окружающей среды, свободой общественных отношений. Выявлены девять основополагающих принципов построения эффективной системы менеджмента качества жизни крупного города. Определены показатели оценки качества жизни населения крупного города, устанавливаемые стандартами проживания.

Ключевые слова: менеджмент, качество жизни населения, крупный город, управление, население, оценка, стандарт.

Табл.: 1. **Библ.:** 15.

Євсєєва Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, професор, доцент кафедри учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: polkya@meta.ua

UDC 332.8

Ievsieieva O. A. Improvement of the System of a Big City Life Quality Management

The article considers the system of a big city population life quality management. It proves that life quality management should not be an end in itself, it should be realised and oriented at support of the management system and development of supporting resources. It considers a person's life quality as a complex of indicators that characterise its satisfaction with respect to the norms, habits and traditions, supply of material benefits, security, access to education and medical service, state of environment and freedom of social relations. It reveals nine basic principles of construction of the efficient system of a big city life quality management. It identifies indicators of assessment of the big city population life quality, established by living standards.

Key words: management, population life quality, big city, management, population, assessment, standard.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 15.

Ievsieieva Olga A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakha, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: polkya@meta.ua

Великі міста та їх агломерація – складні соціально-економічні системи, схожі за структурою та за ступенем складності як об'єкти управління з державою. Деякі дослідники вважають, що сучасні системи міст як об'єкт управління навіть складніші, ніж держави адекватної демографічної ємності. Основні проблеми типові для всіх великих міст світу й породжені суперечностями, присутніми в процесі їх розвитку. Серед них найбільш складними залишаються економічні, соціальні, екологічні й управлінські проблеми.

Зараз кожне велике місто відіграє певну роль у глобальній економічній і політичній ієрархії, у якій одні з них (Нью-Йорк, Токіо або Лондон) стали світовими лідерами, інші (Сінгапур, Москва або Буенос-Айрес) – регіональними. Міста стали вузлами світових потоків людей, вантажів, інформації та капіталу, виконуючи в цій глобальній системі функції контролю, управління й логістики. Для забезпечення сталого розвитку такої системи необхідний зважений, комплексний та інноваційний підхід.

Не всі великі міста в перспективі збережуть позитивну динаміку в своєму розвитку. В епоху індустріальної економіки визначальними для зростання й розвитку міста були в основному такі характеристики, як вигідне географічне розташування й наявність природних ресурсів. У постіндустріальному суспільстві, в умовах переходу до економіки знань і послуг, коли значна частина економічних потоків є неопредмеченою, запорукою успішного розвитку міста стає вдале поєднання грамотного стратегічного й тактичного управління міським розвитком з широким упровадженням інноваційних проектів, направлених на підвищення економічної, соціальної, екологічної комфортності мешканців міста.

Таким чином, організаційно-економічні аспекти вдосконалення системи менеджменту якості життя великого міста, визначення ролі, місця й механізмів інновацій в управлінні його сталим розвитком є зараз одними з найбільш актуальних і водночас малодосліджених проблем. Цим пояснюється актуальність статті.

Проблеми управління великим містом розглянули в своїх публікаціях В. М. Вакуленко [1; 14], В. І. Куценко [5], Т. А. Миронова [6], В. М. Новиков [7], М. К. Орлатий [14], А. П. Осітнянко [8], С. Л. Пакулін [9], А. А. Пакуліна [10], О. О. Топчій [12], В. П. Третяк [13]. Проте в сучасних економічних дослідженнях недостатньо вивчені питання забезпечення сталого розвитку такої соціально-економічної системи, як велике місто. В українській науковій літературі практично не відбито питання вдосконалення системи менеджменту якості життя великого міста. У зв'язку з цим виникає необхідність у комплексному науковому дослідженні й розробці інноваційних механізмів забезпечення сталого розвитку великого міста.

Коли ми говоримо про велике місто як про систему, то повинні виходити з припущення, що місто володіє всіма властивостями, притаманними будь-якій системі. Це такі характеристики:

1) *цілісність (емерджентність)*. Ця властивість виявляється в принциповій незведеності властивостей системи до суми властивостей складових її елементів або частин при будь-якому способі розчленовування. Характеристики (властивості) системи не зводяться до властивостей складових її елементів і визначаються, головним чином, структурою й характером зв'язків між елементами системи;

2) *цілеспрямованість функціонування*. Найбільш коректною підставою для виділення системи із зовнішнього середовища є функціональний принцип. При цьому можна говорити про те, що будь-яка коректно виділена система має єдину цільову функцію. Усі елементи, включені в систему (поле системи), і зв'язки між ними (структура системи) тим або іншим чином беруть участь у досягненні мети функціонування системи;

3) *ієрархічність будови*. Ця властивість обов'язкова для всіх систем управління. Взагалі, складні системи можуть мати ієрархічну структуру, але можуть мати розбиття на підсистеми, елементи та об'єкти за іншими ознаками (наприклад, за функціональною). Складні системи управління (особливо системи управління технічними об'єктами), практично завжди мають ієрархічну структуру. Ієрархічність виявляється в тому, що будь-який елемент системи може, у свою чергу, розглядатися як окрема система, а вся система в цілому може бути елементом якої-небудь ширшої системи;

4) *складність будови*. Складність будови, наявність великого числа елементів, що взаємодіють між собою і входять до підсистеми. Найяскравіше специфічні властивості систем виявляються у випадках, коли в систему входить велике число елементів. Із збільшенням числа елементів кількість зв'язків між ними в більшості систем зростає нелінійно, і спостерігається лавиноподібне зростання складності поведінки системи. У більшості випадків соціальні й організаційні системи є надзвичайно складними за своєю структурою. Для «спрощення уявлень» про склад системи доцільно виділити в її структурі ряд підсистем, автономних у своєму функціонуванні. Для складної системи може бути виділене декілька «рівнів вкладеності» підсистем. Визначення меж між різними підсистемами проводиться таким самим

чином, як і визначення меж між системою й зовнішнім середовищем;

5) *імовірнісний характер стану й поведінки*. У реальних умовах на стан і поведінку системи впливає велике число чинників. Про існування частини цих чинників дослідник (розробник) системи не знає, інші не може враховувати через непристосованість або обмежену точність наявних засобів вимірювання. Вплив таких чинників виявляється в принциповій невизначеності стану й поведінки системи;

6) *структура потоків*. Наявність між елементами системи матеріальних, енергетичних та інформаційних потоків різних напрямів. Взаємодія між елементами системи й окремими підсистемами виявляється в існуванні стійких зв'язків, «потоків», за допомогою яких відбувається обмін енергією (електричні системи; технічні системи), інформацією (соціальні системи; організаційні системи; програмні системи) або матеріальними об'єктами (транспортні системи, виробничі системи). Система зв'язків, «потоків» між елементами й підсистемами і визначає структуру системи;

7) *здібність до самоорганізації*. До властивостей складних систем також відносять здібність до самоорганізації, тобто здатність на основі інформації про зовнішнє середовище змінювати свою структуру або значення параметрів так, щоб найбільшою мірою відповідати своєму цільовому призначенню. Властивість самоорганізації характерна, головним чином, для відкритих систем, що мають складну структуру (наприклад, для організаційних, соціальних, екологічних, біологічних систем). Системи такого класу вивчаються в рамках синергетики – науки про самоорганізацію.

На думку О. Колесникова, необхідною властивістю «синергетичної системи» є інтенсивний (потоківий) нерівноважний обмін енергією й речовиною між системою та зовнішнім середовищем [3, с. 7].

Здатність великого міста як соціальної системи до самоорганізації дає можливість розглядати місто в динаміці, досліджуючи процеси, що протікають у ньому. Самоорганізація системи є не що інше, як встановлення в дисипативному середовищі просторових структур (взагалі кажучи, таких, що еволюціонують у часі), параметри яких визначаються самою системою і слабо залежать від просторової структури джерела нерівноважності (енергії, маси тощо), початкового стану системи, а часто і граничних умов. Проте велике місто, основними елементами якого є люди й соціальні спільності, здатне проявляти розумну поведінку, тобто адекватно відповідати (реагувати) на виклики, виявляючи й вирішуючи соціальні проблеми, створені самою людиною.

Під управлінням нами розуміється як процес цілеполагання, так і діяльність з досягнення поставленої мети. Предметом організації управління є підсистема, що управляє (суб'єкт управління) [11]. Об'єкт управління виконує завдання суб'єкта, забезпечуючи виготовлення продукції (надання послуг) запланованої якості відповідно до нормативних або технічних вимог.

Зараз активізувалася робота з посилення планових підходів в управлінні розвитком крупних міст Украї-

ни. Система державного планування включала документи довгострокового (10 – 20 років), середньострокового (3 – 5 років) і короткострокового (1 рік) періоду. Почалася робота з модифікації системи державного планування, а також з актуалізації довгострокової Концепції розвитку міста й надання їй статусу правового акта. Система державного планування зазнала значних змін у бік спрощення й більшої адаптації до реальної обстановки, використання теорії якості життя.

Теорія якості життя – напрям в американській і західноєвропейській соціології, що виник у середині 60-х рр. ХХ століття в США на базі розширення поняття соціальних індикаторів. Оцінка якості життя, що проводиться як конкретний аналіз, – це обчислення розбіжностей реальних і бажаних значень показників. Вимоги до показників, використовуваних при характеристиці якості, – це система вимог, що включає вимірність, об'єктивність, повноту, інформативність, наочність, корисність, сприйнятність. Управління якістю – послідовність дій, що включає оцінку реального значення показників, обчислення розбіжностей реальних і бажаних значень показників, ухвалення рішень з коректування функціонування, повернення на першу дію. Послідовність дій при управлінні якістю створює процес управління зі зворотним зв'язком, де як цільові установки прийняті показники якості, розбіжність реальних і бажаних значень показників. Управління якістю не має бути самоціллю, воно має бути таким, що реалізується, й орієнтованим на підтримку системи управління й розвиток забезпечувальних ресурсів.

Якість життя – це сукупність параметрів, що відображають вимірювання перебігу життєдіяльності з оцінкою фізичного стану, психологічного благополуччя, соціальних стосунків і функціональних здатностей [4, с. 114]. Багатофункціональна оцінка якості життя включає різні сфери діяльності людини: функціональну, фізіологічну, психологічну, соціальну, духовну, сексуальну. Таке різноманіття сфер дозволяє говорити про раціональну взаємодію й визначення якості життя – як оптимального поєднання параметрів здоров'я, дозвілля, зайнятості, освіти, професійного й соціального зростання, захищеності прав і свобод, безпеки, чистоти навколишнього середовища.

Сучасна теорія якості життя асимілювала соціально-філософські ідеї неопозитивізму, неомарксизму, екзистенціалізму, а також «радикального емпіризму»; політико-ідеологічні концепції нормативно-мотиваційної ролі ідеології у формуванні пріоритетних цілей соціальної політики характеру реформіста. Серед фахівців питання про зміст і структуру поняття «якості життя» залишається дискусійним, трактується або як тотожне, або протилежне поняттям рівня, стилю або способу життя, можливе застосування інших критеріїв – якості навколишнього середовища, рівня стресових ситуацій та ін. [15]. Якість життя людини – це комплекс показників, що характеризують задоволеність людини по відношенню до норм, звичаїв і традицій забезпеченості матеріальними благами (харчування, одяг, житло), безпекою, доступністю освіти й медичного забезпечення, станом навколишнього середовища, свободою суспільних відносин.

Державна робота за визначенням і реалізацією заданої якості життя виконується через законодавче введення стандартів (індексів) якості життя, які зазвичай включають три блоки комплексних індикаторів.

Перший блок індикаторів якості життя характеризує здоров'я населення й демографічне благополуччя, які оцінюються за рівнями народжуваності, тривалості життя.

Другий блок відображає задоволеність населення індивідуальними умовами життя (достаток, житло, харчування, робота та ін.), а також соціальну задоволеність положенням справ у державі (справедливість влади, доступність освіти й охорони здоров'я, безпека існування, екологічне благополуччя). Для їх оцінки використовуються соціологічні опити представницьких вибірок з населення.

Третій блок індикаторів оцінює духовний стан суспільства. Рівень духовності визначається за характером, спектром і числом творчих ініціатив, інноваційних проектів, а також за частотою порушень загальнолюдських етичних заповідей: «не убий», «не вкради», «поважай отця і матір своїх», «не створи собі кумира» та ін. Як одиниці вимірювання використовуються дані офіційної статистики про соціальні аномалії – вбивства, пограбування, тяжкі тілесні ушкодження, покинуті старі батьки й діти, алкогольні психози. Там, де така провинна зустрічається частіше, рівень етичного стану гірший.

Індикатори, що включаються в блоки, як показало проведене нами дослідження [2, с. 89], мають відповідати таким вимогам:

- ✦ відображати найбільш важливі соціальні параметри, що мають інтегральне значення для суспільства й відображають його власне відчуття себе благополучним або неблагополучним;
- ✦ однозначно сприйматися будь-яким громадянином на всій території України, об'єднуючи всіх єдиним розумінням;
- ✦ володіти достатньою чутливістю і здатністю швидкого реагування на чинники, що змінюють умови життєдіяльності;
- ✦ мати доступні для стандартного вимірювання кількісні характеристики, що забезпечують можливість порівняльної оцінки і стеження за динамікою.

Показники якості життя населення, як довели проведене нами дослідження [2, с. 144], повинні розглядатися на декількох рівнях: людство в цілому; населення країни; населення регіону; населення великого міста; окрема людина.

Система показників, що входять у стандарт життя, розділяється на декілька груп: якість населення (освіта, кваліфікація, народжуваність і смертність, захворюваність, поширення інфекцій, злочинність); якість інфраструктури життя (забезпеченість житлом, організаціями охорони здоров'я, відпочинку й культури, засобами комунікації та транспорту, правове забезпечення); якість харчування; якість умов праці; якість навколишнього середовища (стан атмосфери, ґрунту, води); якість природних умов (забезпеченість природними ресурсами, температура, частота катастроф, ландшафт).

Стандарт – це сукупність допустимих значень контрольованих показників (мінімально необхідних – для тих, що позитивно впливають, максимально допустимих – для тих, що негативно впливають).

Стандарт може вводитися:

- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності окремої людини;
- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності соціальної або професійної групи людей;
- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності в регіоні;

- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності в окремій країні (з урахуванням її можливостей на конкретному тимчасовому періоді).

Показники стандарту не є цільовими або бажаними показниками, вони повинні відображати умови життя, що досягаються й забезпечувані. Стандарт відображає рівень розвитку техніки й технології, національні традиції, що склалися, природні можливості. Стандарт розробляється на певний період і періодично переглядається.

У *табл. 1* представлені показники оцінки якості життя населення великого міста, встановлювані стандартами мешкання.

Таблиця 1

Показники оцінки якості життя населення великого міста, встановлювані стандартами мешкання

Категорія	Показники оцінки якості життя
1	2
Економічна	– відношення місячних середньодушевих доходів до величини прожиткового мінімуму; – частка населення з середньодушевиими доходами, нижчими за прожитковий мінімум; – рівень безробіття
Демографічна	– тривалість життя; – приріст населення
Якість житла	– середня житлоплоща на мешканця; – кількість комунальних квартир; – частка старого й аварійного житла
Якість соціального обслуговування	– забезпеченість місцями в соціальних притулках; – забезпеченість місцями в соціальних реабілітаційних центрах для громадян, що потребують соціального захисту
Якість навколишнього середовища	– рівень забруднення атмосферного повітря; – кількість днів у році, коли стандарти ВОЗ питної води перевищені; – експозиція шуму понад 65 дБ і понад 75 дБ; – відсоток відходів, що переробляються
Якість освітніх послуг	– забезпеченість дітей дошкільними установами; – чисельність учнів в установах початкової, середньої й вищої професійної освіти
Якість послуг охорони здоров'я	– захворюваність населення за основними групами хвороб, число захворювань з уперше встановленим діагнозом; – число дітей, померлих у віці до 1 року; – частка осіб, що пройшли диспансеризацію
Якість транспортних послуг	– інтервали руху рухомого складу на маршрутах наземного пасажирського транспорту; – середня швидкість руху транспортних потоків у години «пік»; – число загиблих і поранених у дорожньо-транспортних подіях
Якість роботи ЖКГ	– час усунення несправностей у системі ЖКГ за середніми та дрібними несправностями, а також за значними несправностями (аваріями); – періодичність оглядів і ремонтів ліфтів; – періодичність робіт з обслуговування сміттєпроводів; – періодичність загальних і часткових оглядів елементів і приміщень будівель
Якість послуг зв'язку	– забезпеченість населення стаціонарним і мобільним телефонним зв'язком; – кількість користувачів мережі Інтернет; – середній час доставки поштових відправлень по території (місто, велике місто, область)
Якість послуг культурно-дозвільної сфери	– число глядацьких місць, число відвідувань, кількість установ культури (музеї, театри, кінотеатри, концертні організації, культурно-дозвільні установи, бібліотеки); – кількість учасників, що займаються в клубних формуваннях, зокрема діти до 14 років; – забезпеченість спортивними залами для занять; – забезпеченість басейнами для занять; – частка платних фізкультурних послуг
Якість послуг роздрібної торгівлі	– кількість установ на території (місто, велике місто, область); – забезпеченість площею торгових залів; – пішохідна доступність до магазину від місця проживання; – питома вага тих, що опрацьовують скарги в систему захисту прав споживачів, у загальній кількості споживчих послуг

1	2
Якість послуг громадського харчування й ресторанного господарства	– кількість установ на території (місто, велике місто, область); – забезпеченість посадочними місцями; – питома вага тих, що опрацьовують скарги в систему захисту прав споживачів, у загальній кількості споживчих послуг
Якість послуг установ побутового обслуговування	– кількість установ на території (місто, велике місто, область); – забезпеченість населення їх послугами; – питома вага тих, що опрацьовують скарги в систему захисту прав споживачів, у загальній кількості споживчих послуг

Система менеджменту якості життя (СМЯЖ) великого міста будується на дев'яти основоположних принципах.

Перший принцип – соціальна домінанта економічного розвитку.

Другий принцип – орієнтація на споживача – постійний моніторинг специфічної сукупності показників соціально-економічної обстановки.

Третій принцип – лідерська роль керівництва – єдність мети й напрямку роботи; реакція на зміну обстановки в місті; чітке визначення повноважень, відповідальності; застосування різного роду стимулів.

Четвертий принцип – залучення працівників – використання знань і досвіду персоналу підприємств і організацій. Необхідно добитися, щоб персонал брав відповідальність за вирішення проблем на себе; активно шукав можливості для вдосконалення; вільно ділився знаннями й досвідом; прагнув стати ініціативним і творчим; отримував моральне задоволення від своєї роботи.

П'ятий принцип – процесний підхід – розгляд функціонування СМЯЖ великого міста як процесів; ідентифікація процесів, їх характеристик, входу й виходу; встановлення відповідальності за управління процесом (визначення «менеджера процесу»).

Шостий принцип – системний підхід до менеджменту – розгляд усіх процесів, що ведуть до досягнення цілей міської СМЯЖ, у вигляді системи. Для чого необхідно ідентифікувати й розвивати процеси; структурувати отриману систему; визначити взаємозв'язки всередині неї; постійно вдосконалювати цю систему через її вимірювання й оцінку.

Сьомий принцип – постійне поліпшення.

Восьмий принцип – ухвалення рішень, заснованих на фактах, – збір даних та інформації, що стосуються конкретних цілей; забезпечення їх точності й надійності; оперативний аналіз.

Дев'ятий принцип – взаємовигідні стосунки з поставачальниками – моральне й матеріальне стимулювання підвищення якості продукції та послуг через цільові програми великого міста «Якість».

ВИСНОВКИ

1. Управління якістю життя населення великого міста не має бути самоціллю, воно має бути таким, що реалізовується, й орієнтованим на підтримку системи управління й розвиток забезпечувальних ресурсів.

2. На основі аналізу теорії та практики моніторингу якості життя визначено такі вимоги до сучасної систе-

ми моніторингу якості життя великого міста: комплексність; наукова обґрунтованість номенклатури показників якості життя; вживання математичного апарату та методів експертних оцінок; зіставлення характеристик суспільства, яке аналізується, з еталонним; передбачення дезагрегації показників; врахування слабкого зв'язку між умовами життя і суб'єктивним самовідчуттям; включення порівняльного аналізу результатів об'єктивної та суб'єктивної частин моніторингу; використання механізму, який активно мотивує участь в моніторингу органів місцевого самоврядування, бізнесу, соціологічних центрів і громадських організацій великого міста.

3. При розробці заходів щодо вдосконалення системи менеджменту якості життя населення великого міста необхідно дотримуватись дев'яти основоположних принципів.

4. У практичній діяльності економічних служб управління великим містом доцільно використовувати систему показників оцінки якості життя населення, встановлюваних стандартами мешкання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко В. М. Методологічні аспекти стратегічного планування економічного розвитку великого міста / В. М. Вакуленко // Управління сучасним містом. – 2002. – № 10-12 (8). – С. 7 – 13.

2. Євсєєва О. О. Теоретичні та методологічні засади державного регулювання довгострокового соціального розвитку: дис. ... доктора економічних наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / О. О. Євсєєва; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», Київ, 2012. – 441 с.

3. Колесников А. А. Синергетическая концепция системного синтеза: единство процессов самоорганизации и управления / А. А. Колесников // Известия ТРТУ. Тематический выпуск. Прикладная синергетика и системный синтез. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2006. – № 6 (61). – 28 с.

4. Колесников Д. В. Якість життя як основний показник соціально-економічного розвитку територіальної громади / Д. В. Колесников, К. В. Вінокурова // Вісник академії митної служби. – Вип. 1. – № 1. – Дніпропетровськ: Академія митної служби, 2009. – С. 112 – 116.

5. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку / В. І. Куценко. – К.: Наукова думка, 2010. – 735 с.

6. Миронова Т. Л. Управління розвитком регіону: навчальний посібник / Т. Л. Миронова, О. П. Добровольська, А. Ф. Процай, С. Ю. Колодій. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.

- 7. Новиков В. М.** Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід) / В. М. Новиков. – К. : ІЕ НАН України, 2000. – 274 с.
- 8. Осітнянко А. П.** Оптимізація управління територіальним розвитком міста : дис. ... д-ра техн. наук : 05.23.20 / А. П. Осітнянко ; Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2002. – 37 с.
- 9. Пакулін С. Л.** Державне регулювання і ресурсне забезпечення сталого розвитку соціального комплексу / С. Л. Пакулін // Економічний простір : збірник наукових праць. – № 65. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2012. – С. 103 – 110.
- 10. Пакуліна А. А.** Інвестиції як інструмент розвитку і управління регіональним і муніципальним соціальним комплексом / А. А. Пакуліна // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 58 – 62.
- 11. Солодкая М. С.** Субъект управления: проблема определения, границы активности и ответственности / М. С. Солодкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elib.org.ua/philosophy/>
- 12. Топчій О. О.** Развитие социального комплекса региона в условиях интеграционных процессов (на примере Харьковщины) : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / О. О. Топчій ; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Київ, 2009. – 19 с.
- 13. Третяк В. П.** Управление развитием экономической базы мист / В. П. Третяк, С. Л. Пакулін, Т. Б. Кушнір // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – № 730. – С. 134 – 139.
- 14.** Управление развитием міста : навч. посіб. / За ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 389 с.
- 15. Чекан І. А.** Якість життя як чинник конкурентоспроможності економіки / І. А. Чекан ; Регіональна філія НІСД у м. Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/April/9.htm>. – Назва з екрану.
- REFERENCES**
- Chekan, I. A. "Yakist zhyttia iak chynnyk konkurentospro-mozhnosti ekonomiky" [Quality of life as a factor of economic competitiveness]. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/April/9.htm>. – Назва з екрану.
- Kolesnikov, A. A. "Sinergeticheskaia kontseptsia sistem-nogo sinteza: edinstvo protsessov samoorganizatsii i upravleniia" [The synergetic concept of systemic synthesis: the unity of self-organization and management]. *Izvestiia TRTU*, no. 6(61) (2006): 28-.
- Kolesnykov, D. V., and Vinokurova, K. V. "Yakist zhyttia iak osnovnyi pokaznyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorialnoi hromady" [Quality of life as the main indicator of socio-economic development of the local community]. *Visnyk akademii mytnoi sluzhby*, no. 1 (2009): 112-116.
- Kutsenko, V. I. *Sotsialnyi vektor ekonomichnoho rozvytku* [Social vector of economic development]. Kyiv: Naukova dumka, 2010.
- Myronova, T. L., Dobrovolska, O. P., and Protsai, A. F. *Upravlinnia rozvytkom rehionu* [Managing the development of the region]. Kyiv: Tsentр navchalnoi literatury, 2006.
- Novykov, V. M. *Orhanizatsiia i rozvytok sotsialnoi sfery (zarubizhnyi i vitchyzniani dosvid)* [Organization and development of the social sector (foreign and domestic experience)]. Kyiv: ІЕ НАН України, 2000.
- Ositnianko, A. P. "Optymizatsiia upravlinnia terytorialnym rozvytkom mista" [Optimizing management of territorial development]. *Dys. ... d-ra tekhn. nauk: 05.23.20*, 2002.
- Pakulin, S. L. "Derzhavne rehuliuвання i resursne zabezpechennia staloho rozvytku sotsialnoho kompleksu" [State regulation and resource sustainable development of the social sector]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 65 (2012): 103-110.
- Pakulina, A. A. "Investytsii iak instrument rozvytku i upravlinnia rehionalnym i munitsypalnym sotsialnym kompleksom" [Investment as a tool for the development and management of regional and municipal social complex]. *Biznes Inform*, no. 11 (2012): 58-62.
- Solodkaia, M. S. "Subekt upravleniia: problema opredele-niia, granitsy aktivnosti i otvetstvennosti" [The subject of management: the problem of determining the boundaries of activity and responsibility]. <http://elib.org.ua/philosophy/>
- Topchii, O. O. "Rozvytok sotsialnoho kompleksu rehionu v umovakh intehratsiinykh protsesiv (na prykladi Kharkivshchyny)" [The development of the social sector in the region in the integration process (for example, Kharkov)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.05*, 2009.
- Tretiak, V. P., Pakulin, S. L., and Kushnir, T. B. "Upravlinnia rozvytkom ekonomichnoi bazy mist" [Managing the develop-ment of the economic base of cities]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina*, no. 730 (2006): 134-139.
- Upravlinnia rozvytkom mista* [Management of the city]. Kyiv: Vyd-vo NADU, 2006.
- Vakulenko, V. M. "Metodolohichni aspekty stratehich-noho planuvannia ekonomichnoho rozvytku velykoho mista" [Methodological aspects of strategic planning for economic development of the city]. *Upravlinnia suchasnym mistom*, no. 10-12(8) (2002): 7-13.
- Yevsieieva, O. O. "Teoretychni ta metodolohichni zasady derzhavnogo rehuliuвання dovhostrokovoho sotsialnoho rozvytku" [Theoretical and methodological framework for state regulation of long-term social development]. *Dys. ... doktora ekonomichnykh nauk: 08.00.03*, 2012.